

Mihai A. PANU
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Cultură și ideologie în România interbelică: Rolul cărților ca mijloace de propagandă.

Abstract: (Culture and Ideology in Interwar Romania: the Role of Books as means of Propaganda)

In recent historiography as well as for the general public, the interwar period represents an attractive terrain and a relatively easy scholarly objective. Beyond the systematic analyses of the broad phenomena in that period (society, culture, politics, economy), there are still many under-researched aspects, especially those relating to the micro-levels of everyday life. The country project after the Great Union of 1918 entailed major structural transformations which were internalized in different ways by the society: on the one hand in accordance with legitimate aspirations articulated at community level, on the other as a result of the increasingly deteriorated socio-political climate. This paper aims to investigate a slightly more particular context, which has not often found itself in the middle of historiographical macro-narratives, at least in the Romanian scientific literature. We will try to analyze the scenario of various political instrumentalization attempts of the relationship between ideology and culture and, as a subsidiary, we will highlight the propagandistic potential of written materials, especially those of books. Without aiming at exhaustive interpretations of a complex and multi-layered historical context such as the interwar period, we will insist both on the internal socio-political conditions and on the external geo-political pressures in an attempt to obtain a more veracious radiography of those times.

Keywords: *interwar Romania, ideology, propaganda, books, culture.*

Rezumat: În istoriografia recentă dar și pentru publicul larg perioada interbelică reprezintă un teren atractiv și totodată o miză științifică relativ facilă. Dincolo de analizele sistematice făcute la nivelul unor fenomene cuprinzătoare din acea perioadă (societate, cultură, politică, economie) există încă numeroase ipostaze insuficient cercetate, în special cele care țin de micro-paluri ale cotidianului acelei epoci. Proiectul de țară de după Marea Unire din 1918 a presupus transformări structurale majore pe care societatea le-a internalizat în maniere diferite: pe de o parte conform aspirațiilor legitime articulate la nivel comunitar, pe de altă parte ca urmare a deteriorării climatului socio-politic general. Această lucrare își propune să investigheze un context ceva mai particular, care nu s-a aflat de prea multe ori în sialul macronarațiunilor istoriografice, cel puțin în spațiul românesc. Vom încerca să analizăm scenariul instrumentalizării politice a relației dintre ideologie și cultură iar, în subsidiar, vom evidenția potențialul propagandistic al producțiilor publicistice, în special al celor de carte. Fără a viza interpretări exhaustive ale unui context istoric complex și multicausal precum cel interbelic, vom insista deopotrivă pe condiționările socio-politice interne și pe presiunile geopolitice externe în încercarea de a obține o radiografie cât mai veridică a acelor vremuri.

Cuvinte-cheie: *România interbelică, ideologie, propagandă, cărți, cultură.*

Introducere

Preocupările în direcția istoriei politice a perioadei interbelice românești au devenit tot mai coerente în ultima vreme grație unui interes public real dar mai ales inițiativelor unor cercetători activi nu doar în țară ci și peste hotare. Fenomenul în sine este unul salutar având în vedere că după Revoluția din 1989 istoriografia românească a avut nevoie de imboldul necesar pentru a scăpa de balastul ideologic al național-comunismului și pentru a se sincroniza cu direcții de cercetare relevante în spațiul occidental. Recalibrarea instrumentarului analitic s-a dovedit a fi un proces de durată, dovadă că și astăzi felurite mistificări național-centriste vag acoperite de vreo metodologie serioasă continuă să agite spiritele, cel puțin în anumite cercuri sociale ceva mai sensibile în fața falselor nostalgii. De fapt în majoritatea țărilor ce au trecut prin experiențe totalitare și în care rescrierea istoriei în cheie ideologică a fost aproape politică de stat, tranziția spre o normalizare a demersurilor științifice în spiritul autonomiei metodologice și al neutralității axiologice s-a dovedit adesea cât se poate de greoaie. Mistificările sistematice la care a fost supusă istoria (națională) a lăsat sechele de lungă durată nu doar în ceea ce privește credibilitatea unei întregi comunități epistemice (în speță istoricii) dar și la nivelul opiniei publice obișnuită să internalizeze doar cadrul unilateral de investigare a trecutului colectiv fără a se preocupa de interpretările alternative. Ori tocmai aceste viziuni alternative dau sens și consistența unei istoriografii care se dorește a fi obiectiv calibrată. Pluralismul abordărilor nu înseamnă căderea în relativism și în dezbateri sterile fără mize reale și fără rezultate palpabile. Dimpotrivă, nevoia interpretărilor plurale este cel mai bun leac împotriva conformismelor de tot felul, o asumare sinceră a faptului că trecutul nostru colectiv nu se poate lăsa investigat în tonuri singulare și, de ce nu, o binevenită cale de a „provoca” (în sensul cel mai rodnic al termenului) discursurile hegemonice dintr-un domeniu atât de important precum istoria.

Misiunea pe care și-o asumă cercetătorul în zilele noastre nu este una ușoară. Dincolo de condiționările unei activități nelucrative și consumatoare de timp, există și o tot mai răspândită cultură a anti-memoriei ceea ce face din demersul istoriografic un efort cu țintă vagă. Într-o lume preocupată de eferescența unui prezent continuu invitația la o călătorie spre trecut este puțin atractivă. În egală măsură cultivarea pluralismului interpretativ și a atitudinilor dubitative, nedogmatice, găsește tot mai greu ecou în contextul aplecării generale spre certitudini comode, „adevăruți” facile și, dacă se poate, incontestabile. Ceea ce putem numi acum „cultura antimemoriei” și, în general, constatarea misiunii tot mai dificile pe care o are istoricul profesionist, nu trebuie totuși să ne descurajeze complet sau să ne trimită în vecinătatea defetismului. În orice perioadă și în orice context socio-politic întâlnirile cu trecutul pot fi complicate. Revine până la urmă istoricului responsabil, sarcina de a intermedia asemenea întâlniri

și de a se asigura că sunt suficient de dese pentru a nu cădea cu toții în amnezii ori apatii ce ne fac vulnerabili în fața vremurilor.

Lucrarea de față pornește de la motivația întâlnirii cu trecutul și de la nevoia reconstituirii unor episoade particulare. Concret, dorim să aducem în fața cititorului interesat câteva ipostaze din interbelicul românesc și contextul mai larg în care acestea și-au făcut simțită prezența. Obiectivul principal ține de investigarea raportului între cultură și ideologie pornind de la strategiile folosirii cărților drept mijloace de propagandă. În general, sfera culturală s-a aflat în vizorul regimurilor politice mai vechi sau mai noi. Regimurile nedemocratice, prin prisma pretenției salvaționiste care le animă acțiunile, tind să aducă sub ascultare fie treptat și subversiv, fie de-a dreptul cu forța, acele domenii care le pot servi drept bază legitimatoră. Domeniul cultural nu face excepție. Dimpotrivă, se află printre ținutele preferate ale aparatului totalitar și își poate păstra cu greu autonomia pe termen lung. Nevoia de control a fenomenului cultural în ansamblul său are, din punctul de vedere al grupurilor aflate la putere în regimuri nedemocratice, o dublă însemnătate. În primul rând avem de-a face, după cum arătam mai sus, cu transformarea sferei culturale în capital legitimator pentru clasa politică ce dorește să se ancoreze cât mai solid în câmpul puterii. Acest tip de instrumentalizare survine destul de repede în contextul schimbărilor de regim și are efecte de durată în ceea ce am putea numi convertirea nedemocratică a factorului social. Să nu uităm că dimensiunea culturală în ansamblul ei face parte și din logica politică. Nu putem vorbi (doar) despre două planuri complet diferite (dar care se potențează reciproc), ci și despre reale puncte de contact, despre suprapuneri și intersecții, care aduc laolaltă conceptele de „cultură” și „politică” în ipostaze cât se poate de funcționale. Este, poate, suficient să amintim în acest sens dezbaterea purtată încă din anii 60 ai secolului trecut pe marginea formulei compozite de „cultură politică” (Almond, Verba 1989, 22). Din multe puncte de vedere ideea de cultură politică funcționează ca un indicator pentru calitatea relației dintre guvernanți și guvernați, cu alte cuvinte ea desemnează gradul de democratizare într-un regim politic. Un grad extins de democratizare corespunde unei culturi politice de tip participativ (ca să folosim terminologia celor doi autori citați). În al doilea rând, controlul vieții culturale va funcționa direct și indirect ca un mecanism de prevenire a posibilelor dizidențe în interiorul sistemului ce se dorește monolitic. Plecând de la premisa că sfera culturală este, în mare parte, un spațiu al libertății creatoare, al spiritelor non-conformiste, al pluralismului de idei, ne putem ușor imagina că politicul (mai ales acela întrupat în regimuri nedemocratice) va considera lipsa de control asupra unui asemenea domeniu drept o mare vulnerabilitate. Dacă mai luăm în calcul și argumentul conform căruia mediul cultural poate deveni ușor o pepinieră a dizidenței și se dovedește adesea imun la înregimentări venite pe filieră politică, vom avea o imagine destul de clară asupra relației dintre politică și cultură în vremuri de primat ideologic. Despre particularitățile acestei relații cu totul speciale în contextul istoric al României interbelice vom vorbi în cele ce urmează.

Despre limitele culturii naționale și tentația centralismului politic

În epoca modernă geneza statului națiune a modelat decisiv identitățile sociale și pe cele politice. Odată cu afirmarea ideii de stat națiune pe ruinele geopolitice ale vechilor orânduiri s-a dezvoltat rapid și fenomenul de masă ce a oglindit această idee: naționalismul (Gellner 1984, 73). Dincolo de interminabilele dezbateri între tradiționaliști și moderniști pe tema genezei fenomenului naționalist și dincolo de ipostazele incluzive (civice) ori exclusiviste (integrale) pe care același fenomen naționalist le-a cunoscut pe parcurs, nu putem ignora factorii cultural-politici care i-au influențat decisiv dinamica. România Mare născută din contextul geopolitic favorizant al Primului Război Mondial a fost profund marcată de o paletă întreagă a energiilor asimilabile fenomenului naționalist și s-a confruntat timpuriu cu crize (deopotrivă interne și externe) ce au făcut ca aceste energii să se manifeste adesea radical. Radicalismul (politic) nu este altceva decât o simplificare a realităților, o esențializare a unor contexte identitare până la punctul în care alterofobia grefată pe cultul violenței devine instinctivă. Cazul României interbelice este ilustrator pentru modul în care intersectarea „nefericită” între contexte și fenomene cu potențial destabilizator, provoacă în cele din urmă o deteriorare structurală a întregului edificiu statal. Contextele generatoare de instabilitate și, în particular, cele care au facilitat relația ancilară între cultură și ideologie au apărut ca urmare a unor impulsuri pe care le putem plasa în două categorii: cele care țineau de politica internă a României și cele inițiate din plan extern. Situația geopolitică din Europa, la finalul Primului Război Mondial era caracterizată prin numeroase clivaje. Aceste linii de fractură au fost oficial „sigilate” prin sistemul Tratatelor de la Versailles însă dezactivarea lor a funcționat doar pe termen scurt. Bătrânul continent se găsea în fața unor provocări insurmontabile majoritatea orbitând în jurul triadei nefaste etno-naționalism, extremism ideologic, revizionism. Tranziția între ordinea antebelică și cea postbelică s-a desfășurat cu mari sincope. Ordinea geopolitică din Europa după 1918 a fost una marcată de provizorat și lipsă de ancorare realistă. Dacă ar fi să dăm un singur exemplu în acest sens am aduce în discuție eșecul timpuriu al Ligii Națiunilor care a sucombat, printre altele, sub povara propriului ideal(ism). Statele națiune care au apărut fie și parțial din cenușa vechilor imperii (cum este și cazul României Mari) au avut o identitate geopolitică firavă. Acest lucru venea în mod automat în urma diferendelor teritoriale cu (noii) vecini și, desigur, în urma relațiilor de putere insuficient structurate cu noile centre de putere. Metaforic fie spus, geografia simbolică punea presiune pe geografia politică. Tot în acel context postbelic Europa a intrat în zodia ideologiilor totalitare. Național-socialismul, fascismul, comunismul își lărgeau amprenta puterii speculând resentimentul și degradingolada unei Europe greu încercate de război. Extremismul de dreapta și cel de stânga se întâlneau deasupra statelor europene într-un amestec toxic de resentiment, violență și ură. Ordinea existentă era departe de un stadiu consolidat. La fel și echilibrul de putere continental atât de necesar pentru instaurarea și menținerea unui climat de pace. Într-o Europă a extremelor ideologice, având multiple clivaje sistemice și o ordine

geopolitică puternic contestată, transferul de instabilitate către nivelul statal a fost doar o problemă de timp. De cealaltă parte contextele ce țineau de politica internă a țării au fost la rândul lor cât se poate de relevante. Care ar fi acestea?

În primul rând geneza României Mari, dincolo de entuziasmul, legitim de altfel, care a însoțit-o și de marile speranțe care i-au fost asociate a presupus o serie de transformări majore greu de internalizat în cercuri largi ale populației. Populația din teritoriile ce deveniseră parte a noului proiect național (în speță minoritățile naționale față de care guvernul României asumase anumite principii în contextul sistemului de la Versailles sau ulterior odată cu Hotărârile de la Alba Iulia) (Panu 2015, 57) s-a văzut pusă în situația de a internaliza rapid pretențiile centralismului politic promovat de la București. Inevitabil au apărut probleme de structurare a loialităților politice față de noua construcție națională și față de o clasă politică ce nu reușea (din motive diverse, printre care și instabilitatea parlamentară) să se ridice la nivelul unor standarde realiste în ce privește anvergura reprezentării politice a tuturor locuitorilor țării indiferent din ce arie etno-culturală ar fi putut face parte. Suplimentar s-au creat condițiile pentru o deteriorare a relației dintre majoritate și minorități iar consecințele s-au văzut ceva mai târziu odată cu avântul fenomenului legionar. Așadar, acest prim aspect, ce ține de planul politic intern, îl putem plasa în registrul incapacității politicii centrale de a gestiona dinamicile unei societăți eterogene, în special sfera acelor dinamici ce au legătură cu loializarea politică.

În al doilea rând ar trebui să aducem în discuție tema diverselor crize ce au acționat ca factor destabilizator. Criza parlamentară (Maner 2004, 305), despre care am pomenit anterior, s-a caracterizat prin tentative succesive dar nereușite de a asigura cicluri electorale complete. Alegerile anticipate, cu alte cuvinte incapacitatea unui guvern de a păstra prea mult timp puterea, a produs instabilitate politică iar această instabilitate a avut (cel puțin) un dublu efect: pe de o parte a generat neîncredere la nivelul unei populații ce avea oricum anumite limitări electorale (Radu 2004, 53), pe de altă parte a facilitat ascensiunea curenților radicale dinspre cele două extreme ale spectrului ideologic. Tot la capitolul crize ar trebui invocat exemplul problemelor economice sistemice (care aveau, ce-i drept și cauze externe). Literatura de specialitate conține studii foarte bune care investighează consecințele nefaste ale dezechilibrelor economice, de la curbele de sacrificiu și așa zisul șomaj intelectual (Sdrobis 2015, 49). Printre cauzele problemelor economice s-a numărat și corupția unei clase politice preocupată mai mult de consolidarea intereselor de grup decât de bunăstarea cetățenilor. În atare condiții clivajul deja existent între cetățeni și clasa politică s-a adâncit și mai mult.

Nu în ultimul rând, dar poate cel mai important, cele mai multe rele socio-politice din acea perioadă au avut legătură fie direct fie indirect cu ceea ce am putea numi primat al ideologiei. Întâmplător sau nu secolul al XX-lea mai este numit și secolul extremelor. Această etichetă se poate aplica fără prea mari rezerve interbelicului românesc întrucât extremele ideologice s-au manifestat plenar reușind să deterioreze grav relațiile

intrasocietale și să declanșeze un adevărat cult al violenței mai ales între 1930 – 1940 (Schmitt 2017, 353). Conceptul de „primat al ideologiei” se referă desigur la ascensiunea sistematică a ideologiilor totalitare și la pretenția soteriologică ce îmbracă matricea lor discursivă. Totalitarismul, indiferent de culoarea pe care o poartă, se întrupează într-o adevărată religie seculară (ca să folosim formula lui Eric Voegelin) (Voegelin 2010, 140) și produce efecte devastatoare în viața publică. Originile totalitarismului sunt ombilical legate de dialectica răului, de formele banale prin care acesta din urmă se manifestă, de anxietățile colective instrumentalizate politic, de falșii salvatori care ajung să acapareze scena publică, schimonosind valori civice și deturnând conștiinței de grup în direcția alterofobiei atavice. Primatul ideologiei subjugă realitatea, intoxică gândirea, deformează raportul clasic între identitate și alteritate, presupune discursul urii și internalizarea exercițiului violenței. Tabloul factorilor perturbatori prezentați anterior este întregit de o constantă și sistematică politică centralistă vizibilă inclusiv în sfera culturală. Centralismul politic nu este exclusiv românesc, cel puțin nu în acea perioadă istorică. El se naște la intersecția sensibilă între nevoia elitelor conducătoare de a deține controlul asupra unui proiect național aflat într-o fază de „șantier” identitar și inadecvarea ce se simte la nivelul comunităților mici, mai ales a celor care fac parte din rândul minorităților. Centralismul politic mimează integrarea folosind mai degrabă practicile asimilării, fără să țină cont de profilul societăților plurale și de rezistența comunitară ce se poate transforma ușor în neîncredere, frustrare și resentiment. Pe termen lung pretenția centralismului politic a deteriorat iremediabil chiar și coeziunile naturale existente la nivel societal și a creat condițiile pentru afirmarea extremismului.

Rolul cărților în strategiile de propagandă

În general perioadele istorice care s-au caracterizat prin dezechilibre ideologice majore, nu au fost lipsite de ceea ce am putea numi practici ale propagandei. Asemenea practici erau văzute drept necesare în strategiile de preluare și păstrare a puterii politice. Ținteau în primul rând spațiul public în încercarea de a-i determina agenda și promovau asiduu matricea discursivă a ideologiei dominante. Conceptul de propagandă are un trecut lung și complex (Taylor 2003, 14) iar dacă ar fi să îl plasăm în contextul particular al României interbelice, am putea observa câteva particularități cât se poate de interesante. Pe lângă propaganda politică îndreptată către publicul general existau anumite sub-forme ce vizau categorii bine definite din rândul cetățenilor. În teritoriile nou-înglobate ale României Mari propaganda culturală (care putea îmbrăca ușor forma naționalizării culturale) era destinată preponderent populației școlare (Livezeanu 1995, 107) considerată mai receptivă sub aspectul modelării identitare. Mijloacele de propagandă depindeau în mare măsură de factori obiectivi (precum sursele de finanțare) dar și de caracterul acesteia, adică de acoperirea oficială sau, după caz, de transparența mesajului. Acoperirea oficială însemna pur și simplu că mesajul propagandistic se manifesta neîngrădit fiind parte a regimului politic aflat la putere. De partea cealaltă a

barierei oficiale se afla un ecosistem divers al propagandei care se întindea între tolerare parțială și interdicere totală (din partea autorităților). Pentru analistul oricât de atent și priceput, propaganda culturală este greu de diferențiat de propaganda ideologică. Acest lucru se întâmplă deoarece propaganda ideologică are o morfologie complexă putându-se plia pe majoritatea tipurilor de mesaj. Promovarea legitimă a identității naționale în literatură sau istorie (pentru a da doar două exemple) se putea transforma ușor în balast propagandistic în contextele potrivite. Astfel de contexte potrivite puteau fi chiar și „fabricate” atunci când interesele o cereau. Până la urmă vorbim de nuanțe ale construcției discursive: patriotismul civic, inclusiv specific societăților eterogene se putea transforma în naționalism integral, circumscris etno-cultural și ancorat în lozinci de tip „sânge și glie”; la fel și dialectica sănătoasă identitate vs. alteritate care se putea transforma destul de repede în antagonismul insurmontabil de tip noi vs. ei. Dacă ar fi să ne oprim asupra ideii de propagandă culturală și, mai precis, asupra felului în care cărțile au fost folosite ca vectori de propagandă cultural-ideologică, câteva aspecte cheie ar ieși în evidență. Primul, și cel mai important dintre ele, după părerea noastră, ține de rostul și rolul cărții atunci când este transformată în instrument ideologic. Prin natura lor cărțile se adresează unor grupuri sociale exclusiviste. Vorbim aici de elite care prin poziția lor privilegiată la vârful piramidei sociale puteau acționa ca o portavoce a regimului în rândurile maselor. Cartea ca instrument de propagandă viza acele categorii care nu răspundeau atât de ușor la impulsul ideologic (comparativ, să zicem cu mediile vernaculare, mai puțin sau deloc instruite). Succesul nu era neapărat garantat, dat fiind faptul că, oricât de bine elaborate ar fi fost și oricât de bine ar fi fost calibrat mesajul, impactul lor în rândurile elitelor, adică a unei categorii sociale înzestrată cu discernământ și spirit critic peste medie, nu avea cum să fie unul total.

Având în vedere structura și obiectivele acestui studiu, ne vom opri (într-o abordare de tip micro-studiu de caz) doar asupra propagandei asociate dreptei radicale și doar asupra rolului pe care l-au avut cărțile¹ în acest context particular. Fenomenul de extremă dreaptă în România interbelică a avut ca principal exponent bine-cunoscuta Mișcare Legionară. În perioada de apogeu această organizație a ajuns să aibă o structură complexă și un aparat de propagandă puternic. A avut parte de adeziunea unor categorii sociale diverse incluzând țărani simpli, membri ai clerului sau intelectuali ai vremii. Strategiile de propagandă ale extremei drepte românești au fost construite în jurul unui excepționalism național organic alături de mistică și violență purificatoare. În ceea ce privește difuzarea de carte ca mijloc de propagandă se cuvine să amintim pentru început lucrarea pseudo-biografică a lui Corneliu Zelea-Codreanu „Pentru legionari” (1936). Codreanu își dezvăluie profilul ideologic și trasează cadrele unei problematice din care nu lipsește pulsiunea antisemită. Ochiul critic al specialistului nu poate ocoli nici „Cărticica șefului de cuib” (1935), apărută în mai multe ediții și semnată tot de Codreanu. În acest caz avem de-a face cu un fel de îndrumar ideologic ce cuprinde de

¹ O bună analiză a folosirii tipăriturilor (cărților) ca mijloace de propagandă se poate găsi în: Roland Clark, *Holy legionary youth: fascist activism in interwar Romania*, Cornell University Press, 2015, p. 141-143.

asemenea norme de organizare și repere de conduită pentru membrii mișcării. Tot în categoria instrumentelor de propagandă intră și cartea semnată de Ion Moța „Cranii de lemn” (1937), ce cuprinde o întreagă colecție de texte pe care acesta le publicase în decursul mai multor ani în diferite organe de presă. Alte nume importante ale extremei drepte românești au semnat la rândul lor cărți de propagandă. Este și cazul lui Vasile Marin care publică în 1937 o lucrare intitulată „Crez și generație”, un exercițiu de jonglerii ideologice cărora li se adaugă explicit mania antidemocratică. Interesant este faptul că această carte publicată de Marin conține o prefață semnată de Nae Ionescu, intelectual foarte vizibil cu mare priză la tineret în acele vremuri. În sfârșit, poate că în acest micro-inventar al tipăriturilor de propagandă s-ar putea încadra și un album foto, apărut în 1936 sub semnătura lui Mihail Polihroniade și intitulat „Tabăra de muncă”. Albumul cuprinde fotografiile realizate în diferite contexte și locuri precum și prezentări succinte ale activităților surprinse. Peisajele și grupurile umane surprinse făcând diferite munci (în general construcții și munci ale câmpului) transmit privitorului un fel de îndemn la acțiune, un imbold militantist, o estetică a organicismului ranforsat ideologic. Privite din perspectiva zilelor noastre aceste tipărituri par anacronice și lipsite de substanță. La vremea respectivă însă, au făcut parte din arsenalul ideologic al unei mișcări politice radicale, ce a avut o ascensiune fulminantă și a sfârșit în cele din urmă sub povara propriilor utopii salvaționiste.

Concluzii

Reconstituirea unor secvențe istorice complexe precum a fost cea a interbelicului românesc reprezintă o provocare majoră prin prisma calibrării metodologice, a capacității documentare și, nu în ultimul rând, a obiectivelor avute în vedere. Cercetarea istorică, dincolo de optimizarea metodologică și de posibilitățile documentării, este importantă și din perspectiva mizelor asumate. Răspunsurile la întrebarea „De ce studiem/cercetăm istoria?” se cer trecute prin grila unor imperative științifice reale, menite să cultive îndoiala metodică în raport cu orice tendință de influențare a demersului analitic. Investigațiile cu rezultat prefabricat, argumentele favorabile unor interese anume (fie ele și naționale), poziționările deliberat maniheiste sau tentațiile monopolurilor interpretative nu trebuie să își găsească ecou în logica acestor cercetări, cu alte cuvinte, nu trebuie să le corupă obiectivele. Raportul generic între cultură și ideologie rămâne unul complex și dificil de analizat indiferent de epocă sau context istoric. În regimurile nedemocratice asaltul asupra sferei culturale este unul real și sistematic. Motivele acestei stări de fapt le-am expus punctual în lucrarea de față. Ar merita cu siguranță analizate, desigur într-un studiu separat, situațiile în care autonomia culturală poate fi păstrată fie și minimal în contexte ideologice totalitare. În orice caz, concluzia pe care suntem înclinați să o avansăm, cel puțin cu privire la contextul românesc interbelic ar fi aceea că sfera culturală nu a capitulat definitiv în fața presiunii ideologice iar instrumentalizările în cheie propagandistică au reușit doar parțial. Cultura nu funcționează ca o fortăreață ferită de nocive imixtiuni. Ea ține mai degrabă

de un spațiu simbolic deschis, compatibil cu valorile plurale, aflat mai tot timpul în fervoarea ideilor. Spațiul cultural din România interbelică a fost afectat de instrumentalizări ideologice. Acest lucru este un fapt istoric ușor de scos în evidență. Mai dificilă este însă stabilirea gradului de „infestare” cu virusul ideologiilor extremiste și a consecințelor pe termen lung.

Aceasta lucrare și-a propus să investigheze geneza contextelor nefavorabile, atât la nivel micro (planul politicilor interne) cât și la nivel macro (planul sistemic de politică externă), ce au generat asaltul factorului ideologic asupra sferei culturale. În plan secund am încercat să scoatem la lumină felul în care cultura scrisă (în particular producția de carte) a putut deveni vector propagandistic pentru grupurile asociate extremei drepte. Cărțile de propagandă, deghizate atent în creații puse în slujba culturii naționale, au țintit prin mesajul lor categoriile instruite ale societății adică, în linii mari, nivelul elitelor. În felul acesta s-au creat premisele unei legitimării ideologice de sus în jos, de la vârful piramidei sociale către bază. În linii mari, mesajul propagandistic a fost propagat atât în direcție vernaculară (majoritatea ipostazelor pe care le putem identifica) precum și la nivelul elitelor, așa cum s-a întâmplat parțial cu producția de carte. Fără a avea pretenția unei inventarieri exhaustive (mai ales că folosim în această lucrare doar un micro-studiu de caz), insistăm asupra necesității diversificării perspectivelor analitice, astfel încât relația dintre cultură și ideologie să-și dezvăluie ipostaze suplimentare. Totodată, dorim să accentuăm faptul că, în pofida unor studii cât se poate de temeinice deja publicate, perioada interbelică românească nu poate fi considerată un capitol istoriografic pe cale să se încheie. Dimpotrivă, există încă numeroase aspecte ce așteaptă să fie puse sub lupa specialiștilor, mai ales în ariile ce țin de sensurile istoriei politice.

Bibliografie

- Almond, Gabriel, Verba, Sidney. 1989. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park: Sage Publications.
- Clark, Roland. 2015. *Holy legionary youth: fascist activism in interwar Romania*. Cornell University Press.
- Gellner, Ernest. 1994. *Națiuni și Naționalism. Noi Perspective asupra trecutului*. Antet.
- Livezeanu Irina. 1995. *Cultural politics in Greater Romania: regionalism, nation building, and ethnic struggle, 1918-1930*. Cornell University Press.
- Maner, Hans Christian. 2004. *Parlamentarismul în România 1930–1940*. București: Editura Enciclopedică.
- Panu, Mihai Adrian. 2015. *Capcanele Ideologiei. Opțiuni politice ale etnicilor germani în România interbelică*. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Radu, Sorin. 2004. *Electoratul din România în anii democrației parlamentare: 1919-1937*. Iași: Institutul European.
- Schmitt, Oliver Jens. 2017. *Corneliu Zelea-Codreanu. Ascensiunea și căderea „Căpitanului”*. București: Humanitas.
- Sdrobis, Dragoș. 2015. *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică*. Iași: Polirom.
- Taylor, Philip. 2003. *Munitions of the Mind: A History of Propaganda*. Manchester University Press.
- Voegelin Eric. 2010. *Religiunile politice*. București: Humanitas.